

Dramaturgiya və teatr müasirlik axtarışlarında

Əsmər Hüseynova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: esmer74.17@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan səhnəsində böyük bir inkişaf mərhələsi keçən dramaturgiya və teatr məsələləri araşdırılır. Qeyd olunur ki, milli dramaturgiyanın, realist nəsrin, ədəbi tənqidin yaranması XIX əsrin ikinci yarısından start götürür. Və dramaturgiya, teatr bədii mətn, onun səhnə təcəssümü kimi paradigmada bir-birini tamamlayan unikal bir yaradıcılıq tandemidir. XX əsr postsovet məkanında dramaturgiya, teatr xüsusi diqqət və nəzarətdə saxlanılan yaradıcılıq sahələrindən biri kimi təqdim olunur. Sosialist realizminin əsas yaradıcılıq manifesti kimi qəbul edildiyi bir dövəmdə dramaturgiya və teatr məsələlərinə, repertuar və səhnə mədəniyyətinə münasibət bildirilməsi buna əyani nümunə kimi göstərilir. Tədqiqatda dramaturq, böyük maarifçi, ictimai xadim M.F.Axundzadənin dram və teatr sənəti barədə fikirləri nəzəri cəhətdən təhlil olunur. Onun təhlil və dəyərləndirmələrində dramla teatr həmişə bir məxrəc altına gətirilən, bir-birini tamamlayan anlayışlar kimi təqdim olunur.

Açar sözlər: Azərbaycan, dramaturgiya, teatr, tamaşa, səhnə, estetika

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 01.04.2026; qəbul edilib – 16.04.2026

Dramaturgy and theater in search of modernity

Asmar Huseynova

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: esmer74.17@mail.ru

Abstract. The article examines the issues of dramaturgy and theater, which have undergone a great stage of development on the Azerbaijani stage. It is noted that the emergence of national dramaturgy, realistic prose, and literary criticism dates back to the second half of the 19th century. And dramaturgy, theater, and its stage embodiment are a unique creative tandem that complement each other in the paradigm. In the post-Soviet space of the 20th century, dramaturgy and theater are presented as one of the creative fields that are under special attention and control. The attitude towards dramaturgy and theater issues, repertoire, and stage culture in a period when socialist realism was accepted as the main creative manifesto is shown as a vivid example of this. The study analyzes the ideas of the playwright, great educator, and public figure M.F. Akhundzadeh about drama and theater art from a theoretical perspective. In the study, the exceptional services of the writer are considered and it is brought to the attention that he is one of the thoughtful personalities. In his analyses and evaluations, drama and theater are always presented as concepts that are brought under one denominator and complement each other.

Keywords: Azerbaijan, dramaturgy, theatre, performance, stage, aesthetics

Article history: received – 01.04.2026; accepted – 16.04.2026

Giriş / Introduction

Hərəkətlilik, hadisə və situasiyaların dinamik inkişafı, konflikt və xarakterlərin şərti zaman və məkan içərisində başvermə imkanları nəzərə alınaraq, onların bir-biri ilə məntiqi baxımından əlaqə və tənzimlənməsi, situativ vəziyyətlərin pik nöqtəsinə yüksəlişi və bunun nəticəsi olaraq finalda müəllifin əsər boyu təqib etdiyi estetik idealın təntənəsi kimi səslənən sonluq (final) mətnə fərqli bir baxış bucağından yanaşılmanı qaçılmaz edir. Başqa bir anoloji müqayisəni də burada xatırlatmaq yerinə düşər. İndi nəsr əsərlərinin bir çoxunun səhnələşdirilməsi ənənəsi də tədricən üstün mövqə qazanmağa başlayır. Bunu nə ilə izah etmək olar, – dilemması bir çox mətləblərə aydınlıq gətirilməsini tələb edir. Dramaturgiya müasir tələblərə cavab vermək iqtidarında deyil, yoxsa nərsdə dramatik situasiyalar, konflikt və xarakterlər özü teatral bir səhnələşdirməni qaçılmaz edir?

Belə bir problemlərin həlledilməsi də dramaturgiya və teatrda müasirlik anlayışının geniş nəzəri aspektdə şərhə sayəsində gerçəkləşə bilər. Bunun üçün ilk növbədə müasirlik anlayışı nədir və onun bədii yaradıcılıqda, digər sənət sahələrində mövzu, ideya-məzmun, estetik-ideal səviyyəsində hansı prinsiplər məqamları özündə təzahür etdirməlidir istiqamətində düşünməyi gündəmə çıxarır.

Müasirlik anlayışı heç də təkcə zaman hədudlarında düşünülməyən bir anlayış deyil. Onun əlamətlərini əski təsəvvürlərlə, mifoloji qaynaqlarla bugünkü gerçəkliklər arasında əlaqə və bağların axtarılıb araşdırılması, belə səsləşmə və üst-üstə düşən məqamların qeydə alınması mümkünlüyü də şübhəsiz ki, istisna deyil.

Əsas hissə / Main part

Dram əsərlərində hərəkətin mahiyyəti ilə bağlı Aristotelin “Poetika”sında bu daha çox fabulaya məxsus bir xüsusiyyət kimi təqdim olunur, ancaq bununla belə burada dram sənətinə məxsus ən səciyyəvi cəhətlər özünü qabarıq şəkildə nümayiş etdirir: “Fabula hərəkətin təqlid olunmasıdır. Fabula dedikdə, mən əhvalatların əlaqələnməsini, xarakterlər dedikdə – iştirak edən şəxsləri nəyə görə müxtəlif cür adamlar adlandırdığımızı, fikir dedikdə isə danışılanların müəyyən bir şeyi nə ilə sübuta yetirmələrini və ya sadəcə olaraq öz mülahizələrini söyləmələrini nəzərdə tuturam” [4, s.55].

Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, hər dramaturji mətnin də səhnə üçün qarşıya qoyulan tələblərə bəzən cavab verə bilməməsi də istisna olunmur. Ayrı-ayrı ictimai-siyasi, gündəlik dövrü mətbuat səhifələrində olduğu kimi, sırf incəsənət yönümlü nəşrlərdə də dramaturgiya və teatrın yaradıcılıq problemlərinə səthi münasibət bildirilməsi kəskin iradlarla qarşılanır. Belə hallara da sənət və yaradıcılıq aləmində tez-tez rast gəlinməkdədir. Dramaturji mətn bədii struktur baxımından özünəməxsus sinkretizmi ilə seçilən, ayrı-ayrı bədii elementləri və komponentləri cəm halına gətirən bir yaradıcılıq nümunəsidir. Belə bir yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə malik olması və bədii struktur baxımından səciyyəvi keyfiyyətlər qazanması ədəbi yaradıcılıq hadisəsi olmaqla yanaşı, eyni zamanda dramaturgiyadan geniş mənada götürüldəndə, bir sənət faktı kimi də bəhs etməyə kifayət qədər zəmin hazırlayır. Dramaturji mətnində xarakter probleminə Aristotelin münasibəti bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Məlumdur ki, dramatik situasiyalar, konflikt və qarşıdurmaların müsbət həllinin, o cümlədən sənətkarın estetik idealının müəyyənlişməsində müstəsna bir funksiyayı yerinə yetirir. Aristotelin xarakterə yanaşması belədir: “Xarakter isə odur ki, onda iradənin istiqaməti özünü göstərir; buna görə də hər hansı müəyyən bir şəxsin nəyi üstün tutub və ya nədən çəkdiyini aydın göstərməyən, yaxud danışanın nəyi üstün tutduğu və ya nədən çəkdiyini haqqında heç bir şey deməyən nitq xarakteri əks etdirmir. Fikir isə odur ki, onun vasitəsilə bir şeyin varlığı və yoxluğu sübut edilir, yaxud nə isə müəyyən bir şey söylənilir. Danışığlara aid olan dördüncü hissə sözlə ifadədir, mətnidir, bunu dedikdə, yuxarıda söylənməyən kimi, mən söz vasitəsilə izahı nəzərdə tuturam ki, bu da həm vəznli nitqdə, həm də vəznəzsiz nitqdə – nərsdə eyni dərəcədə əhəmiyyətə malikdir. Qalan hissələrdən beşincisi musiqidir ki, bu da bəzəklərin ən başlıcasıdır” [4, s.57].

Ədəbi növlər içərisində dramatik növün özəlliklərindən bəhs edən tədqiqatçılar dramaturgiya anlayışı içərisində dram əsərlərinin geniş spektri, janr tipologiyası haqqında da müəyyən təsəvvür yaradan mülahizələr irəli sürürlər. Bu baxımdan dram sənətini bir incəsənət faktı kimi dəyərləndirən mülahizələr xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Valentin Yevgeniyeviç Xalizevin bəhs olunan problemlərlə bağlı ümumi fikri belədir: “Dramın özünəməxsus dəyərli estetik keyfiyyətləri, onun bədii və idrak vəzifələrinin qapalı dairəsinə yönəlməsinin nəticəsidir.

Dramatik əsərlər, ilk növbədə teatr sənətinin şərtlərinin tələb etdiyi kimi, əhatə dairəsi ilə məhdudlaşır. Bundan əlavə, onlar portret və mənzərə xarakteristikalarına, maddi dünyaya istinadlara və daxili nitqin yalnız bütün bunların personajların hərəkət zamanı dediyi sözlərə “uyğunlaşdığı” dərəcədə təkrarlanmasına imkan verir” [8, s.7]. Yaranış və ilkinlik baxımından, əlbəttə, dramaturgiya teatrı üstələyir. Çünki teatrın inkişafı və repertuar zənginliyi bilavasitə dramaturgiyanın mövcudluğu sayəsində gerçəkləşir, həyata vəsiqə alır, geniş ictimaiyyətin mühakiməsinə verilir. Təbii ki, dramaturji mətn olmadan teatr öz fəaliyyətini, səhnə həyatını nizamlamaq iqtidarında olmaz, geniş tamaşaçı auditoriyası qazana bilməz. Dramaturji mətnin – əslində şifahi nümunənin teatrallaşma imkanlarını, səhnə mizanını bəzən xalq oyun və tamaşaları özü nizama salır və bu, elmi ədəbiyyatlarda xalq oyun və tamaşaları adı altında təqdim olunur.

Akademik Məmməd Arif 1950-ci ildə qələmə aldığı “Azərbaycan xalq teatrı” adlı məqaləsində xalq oyun və mərasimlərində teatr və tamaşa ünsürlərini axtarıb-arayır, araşdırmalar nəticəsində bu element və ünsürlərin tarixinə diqqətli yanaşmalar sərgiləyir: “Azərbaycan xalqının qədim oyun və əyləncələri, toy və yas mərasimləri xalqın təbiətlə mübarizəsi ilə, əsas əmək forması olan maldarlıq və əkinçiliyin iş prosesi ilə əlaqədardır; məsələn, öz kökləri ilə qədim Azərbaycanın Midiya mədəniyyəti dövrünə, zərdüştlik ayinlərinə aid olan “Novruz” adətlərinin Azərbaycan xalqı içərisində uzun zamandan bəri davam edib gəlməsinin səbəbi, hər şeydən əvvəl, onu xalq təsərrüfatı ilə, xalqın əmək və məişəti ilə bağlı olmasıdır. Əsas etibarilə maldarlıq və əkinçiliklə məşğul olan azəri xalqının həyatında təbiət hadisələrinin rolu böyük olmuşdur” [2, s.50].

Əlbəttə, bu sıralanmaya dini, mövsüm və mərasim tamaşalarını da tərəddüd etmədən əlavə etmək olar.

On doqquzuncu yüzillik təbii ki, Azərbaycan xalqının tarixi taleyində eyni zamanda faciələrlə yadda qalan bir dövrdür. Belə ki, bu əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın şimalının çar Rusiyasına, cənubunun İran şahlıq rejiminə ilhaq edilməsi əslində müstəmləkə siyasətindən və parçalanmadan başqa bir şey deyildi. Bu hadisə təbii ki, ədəbiyyata, ədəbi-bədii təcrübəyə təsirsiz ötüşmədi. Ancaq görünür ki, ciddi kataklizmlər, inqilabi çaxnaşma və çevrilişlər dövrün ədəbi gedişatına yeni mövzu və problemlərə geniş rəvac verməsini də mütləq şəkildə nəzərə almaq lazımdır.

Bir qədər əvvəl qeyd olunduğu kimi, milli dramaturgiyanın, realist nəsrin, professional ədəbi tənqidin, materialist fəlsəfi fikrin yaranması XIX əsrin ikinci yarısının başlanğıcından start götürür, 1873-cü ilin 10 martında teatrın, 1875-ci ilin 22 iyulunda milli mətbuatın yaranmasını doğuran, zəruri edən amilləri maarifçilik hərəkətinin geniş vüsət almasında axtarmaq daha obyektiv yanaşma hesab oluna bilər və bu tərəqqini yalnız çar Rusiyasına, onun nəzarətində olan coğrafiyalarla məhdudlaşdırmaq olmaz. Belə bir inqilabi yeniliklər Avropa və dünyada baş verən vahid bir prosesin zəncirvari həlqələri idi.

Xalq yazıçısı, tənqidçi Elçin vaxtilə on doqquzuncu əsrə yanaşmadakı yanlışlıqlara münasibət bildirərkən maraqlı məqamlar üzə çıxır: “XIX əsr Azərbaycan (yaxud fransız, yaxud da rus, ingilis və s.) ədəbiyyatı dedikdə, aydın məsələdir ki, bu zaman vahidinin sərhədlərini heç vəchlə formal yanaşma ilə, pedantcasına təqvimlə müəyyənləşdirmək olmaz, yəni yalnız 1801-ci ilin 1 yanvarından 1901-ci ilin 1 yanvarına qədərki dövrü nəzərdə tutmaq ədəbiyyatın və ümumiyyətlə, sənətin, eləcə də ictimai fikrin inkişaf dinamikasının təbiətinə ziddir. Ədəbiyyatda, ictimai fikirdə

hər hansı cərəyanın, ədəbi hadisənin ilkin işıltısı, təmayülü, başlanğıcı var, onlar bədii-estetik təməlqoyma prosesinin davamı və nəticəsidir..." [7, s.4]

Vaxtilə akademik Məmməd Arif məqalələrinin birində dramaturgiya ilə bağlı yazırdı: "Azərbaycan xalqının mədəniyyət tarixində dramaturgiya səhnə təcəssümünü qabaqlamışdır, buna baxmayaraq, teatrımızın tarixini ilk dram əsərlərinin meydana çıxdığı vaxtdan, yəni keçən əsrin (XIX əsr – Ə.H.) 50-ci illərindən yox, məhz 1873-cü ildən başlayırıq. Çünki həmin ildə dramaturgiya ilə aktyor sənəti birləşmiş və teatr sənətinin əsasını yaratmışdır" [3, s.110]. Bu mənada Mirzə Fətəli Axundzadə dramaturgiya ilə bərabər, dövrün ictimai-fəlsəfi fikir tarixinə, ədəbi-mədəni həyatın yeniləşməsinə, xüsusən realist nəsrin inkişafına, professional ədəbi tənqiddin təşəkkülünə praktik töhfələr verən, əlifba islahatını günün tələbinə çevirən sözün həqiqi mənasında bir refarmator-islahatçı idi. Geniş miqyasda götürüldə, Mirzə Fətəlidən on doqquzuncu yüzilliyə "qızıl dövr" statusu qazandıran böyük təfəkkür sahibi və mütəfəkkir şəxsiyyət kimi də bəhs etmək olar.

M.F.Axundzadənin yaradıcılıq ənənələri, xüsusi olaraq maarifçi-realist istiqamət XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasında özünəməxsus şəkildə davam etdirilir, Nəcəf bəy Vəzirov, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Süleyman Sani Axundov, Hüseyn Cavid, Cəfər Cəbbarlı, Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Sabit Rəhman, Mirzə İbrahimov kimi fərqli ədəbi nəsilərin və üslubların təmsilçiləri olan sənətkarların yaradıcılığı bu istiqamətin davamı kimi xüsusi qeyd oluna bilər.

Hələ keçən əsrin 20-30-cu illərindən başlayaraq Hüseyn Cavid və Cəfər Cəbbarlı teatrı kimi istilahların meydana gəlməsi hər iki sənətkarın fəal yaradıcılıq axtarışları və geniş tamaşaçı rəğbəti qazanması haqqında fikir söyləməyə əsas verir.

Mehdi Hüseynlə İlyas Əfəndiyevin müştərək qələmə aldıkları "İntizar" (1943) bir ildən sonra – 1944-cü ildə Məşədi Əzizbəyov adına Azərbaycan Dram Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulmuş, bundan sonra yarım əsrdən artıq bir dövr ərzində İlyas Əfəndiyevin "İşıqlı yollar" (1946), "Bahar suları" (1947), "İşıqlı yollar" (1947), "Atayevlər ailəsi" (1954), "Sən həmişə mənimləsən" (1964), "Mənim günahım" (1967), "Unuda bilmirəm" (1968), "Məhv olmuş gündəliklər" (1969), "Qəribə oğlan" (1973), "Bağlardan gələn səs" (1976), "Şeyx Xiyabani" (1986), "Bizim qəribə taleyimiz" (1988), "Sevgililərin cəhənnəmdə vüsali" (1989), "Tənha yolda ağacı" (1991), "Dəlillər və ağıllılar" (1992), "Hökmdar və qızı" (1994) belə bir fasiləsiz yaradıcılıq əməkdaşlığının bariz nümunəsi kimi dəyərləndirilə bilər: "Ölməz sənət nümunələri kimi Azərbaycan dramaturgiyası xəzinəsini zənginləşdirən, yüksək vətəndaşlıq pafosu, incə lirizm və dərin psixoloji tapıntılarla aşılaraq bu pyeslər teatr sənətimizdə yeni bir mərhələ açdı, "İlyas Əfəndiyev teatrı" yaratdı" [9].

Mərhum tədqiqatçı, filologiya elmləri doktoru Aydın Dadaşovun dramaturgiya anlayışı ilə bağlı qənaətlərində dram sənətinin bədii strukturu, mövzu, obraz və surətlər aləmi belə bir baxış bucağından dəyərləndirilir: "Dramaturgiya ədəbiyyatın xüsusi sahəsi olmaqla, gələcəkdə səhnələşdirmək üçün yazılmış əsərin ədəbi modelidir, onun pyes kimi sözlə təzahür formasıdır. Digər yazılı ədəbiyyat nümunələri kimi pyesdə də bədii obraz şərti-verbal sözlə ifadə olunur. Hadisələrin dialoq və monoloq hesabına inkişaf etdiyi pyes hər mətləbdən söhbət açıb izah verə bilən nəsrədən fərqli olaraq, obrazlı və ifadəli təsvirin meydana çıxmasına əsas verir.

Yüzilliklərlə davam edən uzun bir tarixi mərhələ ərzində geniş kütlə şüuruna təsir qüvvəsinə görə, öndə gedən dramaturgiyada personajların özüylə əlaqəsi monoloq, tərəf müqabilə ünsiyyəti isə dialoq kimi təzahür edən nitqi dramaturji strukturun tərkib hissəsi kimi ideyanın bədii həllinə yönəlir. Şübhəsiz ki, mətnin təqdimatı da rejissor və aktyar sənətləri ilə bağlı olan digər nəzəri problemləri özündə əks etdirir" [6, s.14].

Tanınmış teatrşünas, sənətşünaslıq elmləri doktoru, professor İlham Rəhimli doğru olaraq dramaturgiyanı teatrsız təsəvvür etməyərək, monoqrafiyalarından birini bu adda təqdim edir: "Dramaturgiya və teatr".

Bu, o demək deyil ki, nəsr əsərlərində dramatik situasiyalar yoxdur və ya onlarda belə bir yaradıcılıq məziyyətlərinə rast gəlinmir. Ancaq belə bir tələbin dramaturji mətnində üzdə olan, az qala, vizual görüntüyə gələn bir səviyyədə olması mütləq bir zərurətdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dramaturji mətn ilk baxışda və ilk oxunuşda bir qədər donuq hərəkətliliyin o qədər də gözə görünməzliyi ilə yadda qala bilər. Bununla belə, obraz və xarakterlərin təqdimində, hərəkət və davranışlarında, baş verən hadisələrə münasibət və reaksiyasında bu müəyyən cizgilərlə özünü büruzə verməlidir, təbii ki, vermədiyi halda əsərin səhnə təcəssümündə quruluşçu rejissorun onu aradan qaldırmaq və bərpa etmək çətinliyi ilə üzləşilməsi mütləq şəkildə baş verəcək.

Bu mənada hərəkətlilik, dinamiklik dramaturji mətn üçün vacib şərtlərdən biridir. Əlbəttə, belə bir hərəkətlilik, dinamizm xarakter və konfliktin üzə çıxması ilə bağlı bir xüsusiyyət olduğu daha qabarıq şəkildə üzə çıxır.

Konflikt və xarakter əslində həyat həqiqətlərinin həlledilməsində, gerçəkliyə fəal mövqedən münasibətin ifadəsində mühüm rol oynayan nəzəri kateqoriyalardan hesab olunur. Əslində bu iki anlayışın bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətləri dramaturji mətnə məxsus səciyyəvi xüsusiyyətlərin yansılmasına zəmin yaradan komponentlər sırasında öncül mövqeyə malikdir.

Dövrün və zamanın gerçəkliklərinin dramaturgiyada əsas mövzu istiqamətlərindən birinə çevrilməsi sənətkardan geniş dünyagörüş, həyat həqiqətlərinə fəal mövqedən münasibət bildirmək tələb edir.

Adətən belə bir tələb və zərurət kimi üzə çıxarılan yaradıcılıq məsələlərindən bəhs edəndə müasirlik kimi nəzəri-estetik kateqoriya istər-istəməz göz önünə gətirilir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, tarix və tarixilik prinsiplərinə müasirlik meyarlarından yanaşılmasının gerçək bir həqiqət olduğunu da heç cür danmaq olmaz. Müasirlərimizi düşündürən ciddi həyati problemlərin, əxlaqi-mənəvi, sosial-psixoloji yaşantıların dramatizmini bədii-fəlsəfi dərk və qavrayış dramaturgiya və teatr sənəti üçün əbədi, zaman-zaman dəyişməz mövzu və münasibət hədəfi olaraq qalır. Bu doğru qənaətdir ki: "Müasirlərimizin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi ilə əlaqədar ədəbiyyatın ideya-estetik rolunun daha da artdığı indiki dövrdə həyatımızın aktual məsələlərinin müasirlik mövqeyindən işlənməsi dramaturgiya qarşısında duran vəzifələrdəndir. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi isə səhnəmizdə ciddi ictimai-əxlaqi mövzuların yüksəkdən səslənməsini zəruri edir" [10, s.102].

Dram əsərlərində tarixiliklə müasirlik bu mənada bir-birini təqib edən, həmişə vəhdət halına gətirilən anlayışlar olmuş, bu tendensiya bu gün də demək olar ki, özünəməxsus şəkildə inkişaf etdirilir. Bunun ilk nümunələrini, element və ünsürlərini daha artıq səviyyədə xalq tamaşalarında və oyunlarında izləmək mümkündür.

O da maraq doğuran faktlardandır ki, dramaturgiyanın yaranması ilə teatr sənətinin yaranması arasında fərqli zaman məsafələri nəzərə cəpəcəp dərəcədə özünü büruzə verir. On doqquzuncu yüzilliyin ikinci yarısının başlanğıcında professional dram əsərləri meydana gəldiyi halda, professional milli teatrın yaranması təxminən iyirmi ilə yaxın bir müddətdə "ləngimək" məcburiyyətində qalır: "Professional Azərbaycan dramaturgiyasının "milli inkişaf yollarının özünəməxsusluğu" böyük mütəfəkkir, filosof, milli dramaturgiyamızın banisi M.F.Axundovun komediyaları ilə bağlıdır. Məhz güclü realizmlə yüklənmiş bu komediyalar dramaturgiyamızın inkişaf istiqamətinin əsasını təşkil edib" [11, s.9].

M.F.Axundzadənin dramaturgiyasına həsr olunan araşdırmalarda bir sənətkar kimi onun bu sahəyə gətirdiyi yeni mövzu və ideyalar, sənətkarlıq məharəti haqqında bəhs edilərkən qeyd olunur: "Azərbaycan maarifçisi Mirzə Fətəli Axundovun qoyub getdiyi zəngin elmi-fəlsəfi və ədəbi irs içərisində onun dramaturgiyası olduqca mühüm yer tutur.

M.F.Axundovun komediyaları müəllifin öz dövründə böyük şöhrət qazanmış, Rusiya və Qərbi Avropada nəşr edilmiş, rus, Azərbaycan, gürcü səhnələrində oynanılmışdır. Axundov komediyalarına maraq getdikcə artmış, onların həyatiliyi, məfkurəviliyi və orijinallığı haqqında

rəylər söylənmiş, rus, Azərbaycan və Qərbi Avropa mətbuatında dramaturq Axundova məqalələr həsr edilmişdir” [5, s.3].

M.F.Axundzadənin dram və teatr sənətinin nəzəri cəhətdən təhlil və tədqiqində də müstəsna xidmətləri olan mütəfəkkir şəxsiyyətlərdən biridir. Onun təhlil və dəyərləndirmələrində dramla teatr həmişə bir məxrəc altına gətirilən, bir-birini tamamlayan anlayışlar kimi təqdim olunur. Məsələn, onun “Mirzə Ağanın pyesləri haqqında kritika” adlı ədəb-tənqidi məqaləsində bu cəhət özünü qabarıq şəkildə nümayiş etdirməkdədir.

Mirzə Fətəli öz müasiri olan Mirzə Ağanın pyesinə münasibət bildirərkən, dram sənətinin estetikasına, struktur özəlliklərinə aydınlıq gətirən nəzəri mülahizələr irəli sürməyə çalışır, öz həmkarına yaradıcılıq məsləhətləri verməklə yanaşı, nəzərə çarpan nöqsanları da müəllifin diqqətinə çatırır və teatrla bağlı ən zəruri bilgilər verməyi qarşıya bir məqsəd kimi qoyurdu: “... həmişə vaxtınızı fransızların istilahınca “drama” fənni adlanan bu şərəfli fənnə sərf edərək çox tərəqqi edəcəksiniz və bu fənnə qeyri vətəndaşlarınıza, həmməzhəblərinizə rəhbər olacaqsınız.

... hələlik işinizin başlanğıcı olduğu üçün, gərək mən əsərinizin bəzi nöqsanlarını sizə göstərəm ki, bundan sonra gözüaçıq olasınız; tainki, bu fənnə dair yazdığınız əsərdə nöqsan tutulacaq yer qalmasın və sizin əsəriniz xass və avamın xoşuna gəlsin.

Nöqsanları saymağa başlamazdan əvvəl bilmək lazımdır ki, teatr nə olan şeydir” [1, s.335].

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, dramaturgiya və teatr üçün qarşıya qoyulan konflikt estetik idealın çözülməsinə zəmin yaradan son dərəcə vacib komponentlərdən biri hesab olunur. Ola bilər ki, belə bir situativ məqam digər ədəbi növ və janrlarda dramaturgiya və teatrla müqayisədə istənilən amplituda nəzərə çarpmasın. Bu da təbiidir. Mürəkkəb struktura, poetikaya malik olan dramaturgiya və teatr üçün tarix və tarixi şəxsiyyət həmişə öz müasirliyini, aktuallığını qoruyub saxlayan mövzu və münasibət obyektinə çevrilməsi heç də təsadüfi hesab olunmamalıdır. Müasirliyin tarixiliklə qarşılıqlı vəhdəti, əlaqə və bağlılıqda olma xüsusiyyətini əyani şəkildə təsdiqləməkdədir, yəni müasirlik bir ədəbi-estetik kateqoriya kimi tarixdən və tarixilikdən təcrid olunmuş vəziyyətdə başa düşülməməlidir.

Ədəbiyyat / References

1. Axundov M.F. Mirzə Ağanın pyesləri haqqında kritika. Bədii və fəlsəfi əsərləri. – Bakı: Yazıçı, 1987, 368 s.
2. Arif M. Azərbaycan xalq teatrları. Xalq oyun və mərasimlərində teatr və tamaşa ünsürləri. Seçilmiş əsərləri, III cild. – Bakı: Elm, 1970, 427 s.
3. Arif M. Dramaturq, aktyor, tamaşaçı. Sənətkar qocalmır. – Bakı: Yazıçı, 1980, 368 s.
4. Aristotel. Poetika. Poeziya sənəti. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1974, 168 s.
5. Cəfərov C. Müqəddimə. M.F.Axundovun dramaturgiyası. – Bakı: Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 1953, 208 s.
6. Dadaşov A. Dramaturgiya (Dərslik). – Bakı: BDU-nun nəşriyyatı, 2004, 320 s.
7. Elçin. “Aqoniya”, yoxsa təkamül? (XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər). – Bakı: Təhsil, 2014, 62 s.
8. Хализев В.Е. Введение. Драма как явление искусства. – Москва: Искусство, 240 с.
9. İlyas Əfəndiyev... az. wikipedia. org.
10. Səfiyev A. Dramaturgiya. Ədəbi proses–77. Nəsr, poeziya, dramaturgiya, tənqid. – Bakı: Elm, 1978, 160 s.
11. Rəhimli İ. Dramaturgiya və teatr. – Bakı: İşıq, 1984, 146 s.